

Kapcsolódások a biotechnológiai nyilvánosság színterei között

A biotechnológiák jelentősége világszerte növekszik. Fontos stratégiai döntéseket kell hozni arról, hogy egyes országok, gazdasági közösségek miként használják fel ezeket, milyen fajtaikat fogadják el, milyen típusaikat utasítják el. Magyarországtól eltérően egyes nyugati társadalmakban intenzív nyilvános viták zajlottak ezekről a kérdésekről. Az e tanulmány alapjául szolgáló kutatás a biotechnológiai nyilvánosság két színtere: a tömegmédiá és a lakossági attitűdök közötti kapcsolódásokat vizsgálta. A média fontos információforrás lehet egyes tudományos és technológiai kérdésekben a lakosság számára. Magyarországon ugyanakkor nem jelentkezett hangsúlyosan a biotechnológia témaköre a médiában. A kutatás során az érdekelt, hogy ilyen feltételek között vajon miként értelmezik a közönség tagjai az orvosi és az agrár biotechnológiákat, és ebben mi lehet a média szerepe. A médiahatást *effects in use* perspektívára építve fókuszcsoportos beszélgetéseken vizsgáltam: azt néztem, hogy a laikusok miként építenek a médiatartalomra mint erőforrásra a beszélgetések során. Az eredmények arra utalnak, hogy még olyan társadalmi feltételek között is, amikor a médiában nagymértékben a háttérbe szorítva jelentkezik egy technológiai kérdéskör, a *framinghatások* bizonyos mértékig érvényesülhetnek, a médiakép hiányosságai miatt pedig sérülhet a laikusok úgynevezett „tudományos állampolgársága”. A kutatás különbségeket is talált abban, ahogyan a média mint erőforrás funkcionált az orvosi és az agrár biotechnológiák esetében.

1. Bevezetés

A nyugati szakirodalom hosszú ideje hangsúlyozza, hogy kockázattársadalomban élünk, ahol a figyelem középpontjában a modernizációs kockázatok állnak (Beck 1992). Ugyanakkor több szerző írt arról is, hogy egyes társadalmakban a technológiai kockázatok nem feltétlenül vannak erőteljesen napirenden a nyilvánosságban. A társadalmak eltérhetnek abból a szempontból, hogy milyen technológiákhoz kapcsolódó kockázatok töltenek be központi szerepet (Jayne 2000). Magyarországon – számos nyugati társadalomtól eltérően – nem zajlottak intenzív társadalmi viták a biotechnológiák előnyeiről és kockázatairól. A biotechnológiai kockázatok médiareprezentációja sokkal kevésbé van jelen a magyar médiában, mint sok nyugati országban, például Nagy-Britanniában.

A jelen cikk alapjául szolgáló kutatási projekt az orvosi és az agrár biotechnológiák médiaképe és lakossági megítélése közötti kapcsolódási pontokat vizsgálta Magyarországon. Az összejtutatóra és az összejtkezelésekre vonatkozó eredményeinket már korábban tárgyaltuk (Vicsek 2011, Vicsek & Bauer 2012, Vicsek & Gergely 2011). Fő eredményeink közé tartozott, hogy a tudásbeli hiányosságok ellenére a lakossági diskurzusokban erőteljesen jelentkeztek a domináns hírközlési keretek (*frame-ek*) lényegi elemei. A kérdezettek a médiareprezentációhoz hasonlóan az összejtutatót/-terápiát pozitívan ítélték meg, és a gyógyítással kapcsolták össze. Ebben az írásban a génmódosított (GM) növényekre vonatkozó eredményekre koncentrálunk, a kapott eredményeket ugyanakkor összevetjük az összejtkezeléshez kapcsolódó korábbi eredményeinkkel is. A vizsgált időszakban a génmódosított organizmusok (GMO) témája még inkább háttérbe szorult a médiában, mint az összejtkezelés kérdésköre, és hiányzott az olyan hírtípusokból is, amelyek jobban megragadhatják a lakosság szélesebb rétegeinek figyelmét. Arra voltunk kíváncsiak, hogy ilyen körülmények között miként tud a médiatartalom erőforrásként működni, és jelentkeznek-e *framinghatások*.

A GM-technológiát a világ számos országában egyre növekvő mértékben alkalmazzák, ezért széles körű befolyással lehet az emberek életére. A génmódosítás kérdésköre sok helyen áll viták kereszttüzében: a támogatók az előnyeit, az ellenzők a technológiához kapcsolódó kockázatokat hangsúlyozzák (Shineha & Kato 2009). A növények termesztésével kapcsolatos döntéseknek a vetőmagok mezőgazdasági exportja miatt is nagy a jelentőségük Magyarországon. Noha a génmódosított növények termesztése tilos hazánkban, és az üzletek nem árulnak GM-címkével ellátott termékeket, a szakértők szerint címkézetlen formában vannak olyan GMO-tartalmú élelmiszerek a magyar piacon, amelyek GMO-tartalma akár meg is haladhatja a 0.9 százalékos határértéket, amely fölött címkézni kell. A magyar lakosság olyan állatok húsából készült hústermékeket is fogyaszt, amelyek fogyasztottak GM-takarmányt (Kasza & Lakner 2012).

A természettudományok és a technológiák társadalmi hatásaival foglalkozó kutatók és egyes európai szakpolitikusok hangsúlyozzák a lakosság tudománytechnológiai kérdésekkel kapcsolatos véleményének fontosságát, a laikusok döntéshozatalba való bevonását, és a „tudományos állampolgárrá” válás mellett érvelnek (Király 2007). A közelmúltban az Európai Bizottság (EB 2009) is szót emelt a közvélemény figyelembevételének fontossága mellett.

Míg sok más nyugati társadalomban jelentős társadalmi vita övezte a növények génmódosítását, Magyarországon ezt a biotechnológiai kérdéskört sem kísérte különösebb médiafigyelem (Shineha & Kato 2009). A parlamenti pártok egységesen elutasították a genetikailag módosított kukorica magyarországi termesztését. Ugyanakkor számukra ez marginális téma volt, és nem kapott nagy nyilvánosságot a kutatás által vizsgált időszakban (a kutatási időszakon kívül esett már a 2011-es GM-botrány, amikor címlapokra is került a GM-ügy). Kérdőíves kutatások tapasztalatai szerint a laikusok hozzáállását általában elutasítás jellemzi a GMO-növényekkel kapcsolatban, de a téma nem mozgatta meg a közvéleményt, aktív fogyasztói tiltakozásra nem került sor (Bánáti & Lakner 2006, Gaskell et al. 2006, 2010; Kasza & Lakner 2012). A hazai tudósok megosztottak a kérdésben.

Kutatásunk idején a GMO-növények kereskedelmi forgalomra való termesztése tilos volt Magyarországon. Noha az Európai Unió (EU) akkorra már engedélyezte egyfajta GM-kukorica forgalmazását, Magyarország fenntartotta a tiltó védőzáradékot. Az EU számos indítványban kezdeményezte a magyarországi moratórium feloldását, sikertelenül.

A kutatás a következő kérdéseket vizsgálta a GMO-khoz kapcsolódóan Magyarországon:

1. Milyen hírközlési keretekben (*frame*) ábrázolja a tömegmédiá a génmódosított növények kérdéskörét?
2. Hogyan értelmezik a laikus közönség tagjai a GM-növények kérdéskörét a csoportos beszélgetések során?
3. Melyek a fókuszcsoporthoz tartozó laikus értelmezések hasonlóságai és különbségei a hírközlési keretekhez képest?
4. Hogyan használják a hírközlési kereteket és tartalmakat erőforrásként a közönség tagjai a beszélgetéseikben?

A kutatási kérdések megválaszolásához egyrészt médiaelemzést végeztünk, másrészt nyolc fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetést szerveztünk. Vizsgáltuk azt is, hogy mennyiben működött másképpen a médiatartalom erőforrásként a génmódosított növények témaköre esetében, mint az összesített kérdéskörénél.

2. A technológiai nyilvánosság két színtere: a tömegmédiá és a lakossági attitűdök

Martin Bauer (2005b: 9) a technológia nyilvánosságára vonatkozó gondolataihoz kapcsolódva a lakossági megítélést/percepciót és a tömegmédiát a nyilvánosság két színterének tekintjük, amelyek „különböző szabályok szerint működnek”. Ugyanakkor bizonyos körülmények között lehetnek hasonlóságok a médiareprezentáció és a lakossági megítélés között. Ez az írás egyebek között arra tesz kísérletet, hogy a génmódosított növények témakörének magyarországi médiareprezentációja és lakossági értelmezése közötti tartalmi hasonlóságokat és összefüggéseket, azok hátterét vizsgálja.

A tömegmédiá vizsgálata során a hírközlési keretekre (*frame*) vonatkozó elméleti és konceptuális munkákra támaszkodtunk (Entman 1993, Gamson 1992, Kitzinger 2007, Scheufele 1999). Jelen írás leginkább Robert Entman (1993) és Jenny Kitzinger (2007) elképzeléseire épít. A *framingkutatások* fontos közös jellemzője, hogy a hírközlési kereteket az „információk koherens csomagjai”-nak tekintik (Schuck & de Vreese 2006: 6). Nem szükséges szerintük a keret minden jellemzőjének az egyidejű megjelenése ahhoz, hogy az felismerhetővé váljon. Ezekben az információcsomagokban az események egyes jellemzői hangsúlyossá válnak, míg más jellemzőikről nem írnak a szerzők (Kitzinger 2007).

Évtizedek óta vita folyik a lakossági attitűdök és a tömegmédiá kapcsolatáról (Hardt 1992). Mi magyarázhatja a médiatartalmak és a lakossági percepciók közötti esetleges hasonlóságot? Meglátásunk szerint a lakossági percepciók és a tömegmédiá szférája közötti egyezések közötti okokat keresvén hasznos, ha a tudomány és a technológia kommunikációját mint interaktív erőteret fogjuk fel. Ebben az erőterben versenyeznek az egyes szereplők (kormányzati szervek, ellenzéki pártok, civil szervezetek, üzleti csoportok, szakértői közösségek stb.) azért, hogy „érvényesítsék az események és az ügyek általuk preferált olvasatait, és megnyerjék a közvélemény támogatását” (Petts et al. 2001: 3). A főbb szereplők bizonyos esetekben képesek nézeteiket közvetlen módon kommunikálni a lakosságnak, de gyakrabban támaszkodnak a médiára. Az említett modellben a lakosság nem szükségképpen pusztán befogadja a médiainformációknak, hanem interakciókban állhat más szereplőkkel: hathat például a társadalmi szervezetekre, a médiára (Bucchi 2008).

A modell felveti annak a lehetőségét, hogy ha azt találjuk: a médiakép és a lakossági attitűd nagyon hasonló, az nem szükségképp a média lakosságra gyakorolt hatásával magyarázható, hanem egy ellentétes oksági útvonallal: egyes esetekben a társadalmi nyomás alakíthatja a médiatartalmakat. A társadalmi nyomás lehet közvetlen, de lehet közvetett is – különböző társadalmi szervezetekre gyakorolt nyomáson keresztül érvényesülő hatás formájában is. Elképzelhető olyan eset is, amikor a médiakép és a lakossági attitűdök átfedései egy harmadik szereplő és a lakosság közvetlen kapcsolatával magyarázhatóak (például környezetvédelmi szervezetek direkt kampányt folytatnak a lakosság körében, szórólapoznak stb.). Ugyanakkor egyebek között szakértői interjúink is alátámasztják, hogy az ilyen jellegű befolyásolások nem voltak jellemzőek Magyarországon a GM-kérdéskör kapcsán. A lakosság meglehetősen passzív volt és nem mobilizálódott, kampánycsoportok sem kommunikáltak közvetlenül a lakosság tagjaival.¹

A média lakossági attitűdökre gyakorolt hatásával foglalkozó elméletekben különböző időbeli keretekkel találkozunk: a kultivációs elmélet (*cultivation theory*) jellemzően a hosszútávú hatásokra fókuszál (Gerbner & Signorielli 1986). Ezzel szemben a hírközlésikeret-megközelítés (*framing*, lásd például Scheufele 1999) – amelyre írásunk támaszkodik – a lakossági percepciók és a médiakép kapcsolódásait a kultivációs elméletnél szűkebb időszakban vizsgálja.

Célszerűnek tartjuk William Gamson (1992) erőforrásra vonatkozó koncepcióját alkalmazni a médiahatás konceptualizálásához. A médiahatásnak ez a *framingelméletből* kiinduló értelmezése a használat felől közelíti meg a hatást (*effects in use*). A médiatartalmakat eszközöknek/erőforrásoknak tekinti, amelyekre az emberek interakcióik során támaszkodhatnak, érveléseikben felhasználva a hírközlési kereteket.

Amikor a médiatartalmat mint potenciális erőforrást vizsgáljuk, azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy különböző jellegű hírek másként működhetnek erőforrásként: például a különböző hírtípusok különböző mértékben ragadhatják meg a közönség tagjainak figyelmét. Az egy-egy ember drámája köré szerveződő *human interest* történetek jobban felkelthetik a figyelmet a társadalom egyes szegmenseiben bizonyos technológiák iránt, mint az ezekhez a technológiákhoz kapcsolódó politikai hírek (Vicsek & Bauer 2012). (Kutatásunk során a tudományos és a politikai híreket tekintettük kemény híreknek; míg az egy-egy ember drámája köré szerveződő *human interest* történeteket, illetve a nem politikai témájú, hírességekkel foglalkozókat puha híreknek.)

Az emberek a médiatartalmakon kívül más beszélgetési erőforrásokat is igénybe vehetnek, amikor különböző témaköröket próbálnak értelmezni: iskolában tanultakat, személyes tapasztalataikat, másoktól beszélgetések során nyert információkat (Gamson 1992), általánosabb kulturális témákat vagy sémákat (Parales-Quenza 2004), előzetesen meglévő analógiai sémákat (Hornig Priest 1994). Susan Hornig Priest (1994) elméleti elképzelései szerint a közönséget befolyásolhatják előzetesen meglévő tapasztalati sémái más témakörök értelmezésében, és analógiákon alapuló következtetések segíthetik általa ismeretlen technológiák értelmezésében. Véleménye szerint ezek az analógiai sémák a médiatartalommal interakcióban befolyásolhatják egy kérdéskör társadalmi megítélését.

¹ A médiatartalmak és a lakossági értelmezések közötti egyezések további eleme lehet, hogy a nyilvánosság mindkét szférájában az aktorok közös kulturális értelmezésekre, általánosabb kulturális témákra vagy sémákra támaszkodhatnak, amelyek egy adott társadalomban az emberek nagy része számára elfogadottak (Gamson & Modigliani 1989). Bár éppen az a kérdés, hogy az emberek mi alapján választanak a tágabb kulturális témák és sémák közül, hogy melyiket mobilizálják az új technológiák értelmezéséhez, egyes esetekben a média kiindulópontot adhat ezekhez az asszociációkhoz.

3. Adatok és módszerek

A médiaelemzés során a génmódosított növények és élelmiszerek témakörét említő írásokat a 2007. május 1-e és a 2009. október 31-e közötti időszakban vizsgáltuk a két legolvasottabb politikai lapban (Népszabadság és Magyar Nemzet) és bulvárlapban (Blikk és Bors).²

Azokat a cikkeket elemeztük, amelyekben a „génmódosítás” szó vagy ahhoz kapcsolódó kifejezés, illetve a kódolók (a cikk szerzője és egy független kódoló) megítélése szerint a témához kapcsolódó egyéb tartalmak szerepeltek. A cikkek forrása az Observer Budapest Médiafigyelő Kft. elektronikus adatbázisa volt.

Kvantitatív tartalomelemzésre és mélyebb, kvalitatív adatelemzésre került sor. A kvantitatív tartalomelemzés során lekódoltuk, hogy 1. a cikk melyik napilapban jelent meg, 2. milyen hosszban foglalkozott a témával, 3. a lap hányadik oldalán jelent meg, és 4. milyen hírközlési keretet alkalmazott. A kvalitatív médiaelemzés elméleti kerete Entman (1993) és Kitzinger (2007) koncepciójára épült. Ennek megfelelően kódoltuk, hogyan definiálódott az adott keretben a probléma, mi jelentkezett mint a probléma forrása, milyen volt a probléma forrásának morális megítélése, milyen címkék, képek fordultak elő, milyen definíciók jelentkeztek (például a génmódosításra), hogyan jellemezték a szereplőket stb. (A médiaelemzés módszeréről és eredményeiről részletesebb leírás olvasható itt: Vicsek 2012).

A kutatás során nyolc fókuszcsoportos beszélgetést is tartottunk, 2009-ben.³ Az 1. táblázatban a csoportok részletes összetétele látható.

1. táblázat.
A fókuszcsoportok összetétele

Csoportszám	Csoport összetétele	Résztevők száma (nő/férfi)	Életkori megoszlás	Helyszín
1	Szociológia BA szakos, társadalmi tanulmányok BA szakos egyetemisták	8 (4/4)	21–25	Budapest
2	Általános vagy középiskolai végzettséggel rendelkező, különböző foglalkozású személyek	8 (5/3)	33–56	Budapest
3	Középiskolai vagy felsőoktatási végzettséggel rendelkező, különböző foglalkozású személyek	9 (4/5)	33–59	Budapest
4	Középiskolai (nagy részét szakmunkásképző és szakiskolai) végzettséggel rendelkező, különböző foglalkozású személyek	9 (5/4)	33–54	Cegléd
5	Középiskolai tanulók (autószerelést, marketinget vagy vendéglátást tanultak)	8 (4/4)	16–18	Veszprém
6	Egy nyugdíjasklub tagjai	9 (7/2)	65–87	Budapest
7	Alacsony iskolai végzettségű, szakiskolai oktatáson résztvevő munkanélküli férfiak	8 (0/8)	21–55	Debrecen
8	Középfokú végzettséggel rendelkező személyek	9 (6/3)	32–53	Penyige

A kutatás egyik korlátja, hogy a médiának csak egy bizonyos szegmensét vizsgáltuk, azt is meghatározott idő-intervallumokban. Ugyanakkor vannak arra utaló jelek szakértői interjúink szerint, hogy a négy napilap prezentációs módja hasonló lehetett más médiumokéhoz. A fókuszcsoportos eredmények értelmezése során pedig fontos figyelembe venni az általánosíthatósági korlátokat. Ugyanakkor az a tény, hogy az egyes fókuszcsoportok összetétele egymástól jelentős mértékben különbözött, és mégis számos hasonlóság volt megfigyelhető a csoportos beszélgetésekben, arra utal, hogy az eredményeknek lehet relevanciájuk azokon a konkrét szituációkon túl is, amelyekben keletkeztek.

2 Ebben a tanulmányban egy olyan kutatásunk eredményeiről számolunk be, amely jó pár évvel ezelőtt zajlott. Úgy véljük, hogy a cikk konklúziói túlmutatnak az adott időszakon, emiatt érdekesek lehetnek 2015-ben is. Mai szemmel meglepő lehet, hogy a mintát a nyomtatott sajtó írásai alkotják (elektronikus adatbázisból előkeresve), és nincsenek a mintában online hírportálok. A vizsgálati időszakban azonban még nagyobb jelentősége volt a nyomtatott sajtónak, így az online hírportálok kihagyása kevésbé jelent gondot, mint ha manapság végeznék egy hasonló kutatást.

3 A nyolc csoportból hatot a cikk szerzője moderált, kettőt Nagy Zita PhD-hallgató, a szerző instrukciói alapján.

4. Eredmények

4.1. Médiakép

A génmódosítás témaköre a vizsgált időszakban háttérbe szorult az elemzett lapokban. A két és fél éves időszakban kevés cikk foglalkozott a témával (a négy médiumban összesen 196 cikkben tesznek említést a génmódosításról), és a legtöbb esetben csak érintőlegesen, egy bekezdés erejéig, és szinte soha sem címlapon tárgyalták a kérdéskört. A cikkek hírtípus és napilap szerinti megoszlását nézve azt látjuk, hogy a génmódosítás témája majdnem teljesen kiszorult a puha hírek köréből, és különösen marginális volt a bulvársajtóban (a 196 említésből mindössze 16 szerepelt a bulvársajtóban).

A hírközlési keretek szakirodalmára építve (Entman 1993, Kitzinger 2007), két hírközlési keretet azonosítottunk a vizsgált médiatartalmakban. A domináns hírközlési keret az ANTI-GM-keret (veszélyforrás) keret volt: a cikkek 54.6 százaléka tartozott e kategóriába. A PRO-GM (tudományos haladás és előnyök) keret sokkal kevésbé volt hangsúlyos, mindössze a cikkek 13.8 százalékában volt meghatározó.

A magyar médiamegjelenést más nyugati országok eredményeivel összehasonlítva látható, hogy a téma kevésbé volt napirenden a magyar sajtóban, és kiemelkedően gyakran tűnt fel negatív színben (vö. Cook et al. 2006, Marks et al. 2007).

A 2. és a 3. táblázat összegző képet ad a kvalitatív médiaelemzés eredményeiről:

2. táblázat

Az ANTI-GMO hírközlési keret fő jellegzetességei (összegzés Vicsek 2012 alapján)

	ANTI-GMO Veszélyforrás-keret
Státus	Domináns keret
A probléma meghatározása	A génmódosítás hátrányos és kockázatos technológia, amelyet Magyarországra akarnak kényszeríteni
A probléma forrása	GMO-t előállító multinacionális vállalatok, WTO, USA, Európai Bizottság
Morális értékelés	<ul style="list-style-type: none"> • A GMO-t termesztoők csak a profit maximalizálásban érdekeltek, ehhez tisztességtelen eszközöket használnak, amelyeknek hátrányos következményeik vannak • A WTO és az USA által képviselt génmódosítás-lobbi befolyásolja az EU-t és az Európai Bizottságot, amelyek nyomást gyakorolnak Magyarországra
Kockázatok és előnyök	A génmódosításnak rengeteg hátránya és negatív vonatkozása van, előnyei nem bizonyítottak (egészségügyi problémákat okozhat az emberek számára, veszélyezteti az állatok életét és a környezetet; termesztése gazdaságilag nem valósítható meg Magyarországon; visszafordíthatatlan; káros a hagyományos mezőgazdaságra; terminator gének jelenléte stb. A MON810-es kukorica rezisztenciával kapcsolatos előnyei nem relevánsak Magyarországon, ezáltal termesztése értelmetlen)
A technológia kedvezményezettjei	A negatívan értékelt GMO-termeszto multinacionális vállalatok
A genetikai módosítás koncepciója	Leginkább egyfajta szűkebb koncepció érvényesül, a génmódosítást új módszernek tekinti. Ritkán: ennél tágabban értelmeződik: génmódosítás többet jelent magánál a génmódosítás folyamatánál, úgy jelenik meg, mint a negatív jelenségek megtestesítője, a globalizált, modern világ jelképe
Címkék	Leginkább: genetikailag módosított/génmódosított, génkezelt, GM, GMO. Időnként: génmanipulált, génpiszkitott
Képek	Átlagos vagy károsodottnak kinéző termények (gyakran kukorica) utalás az emberi beavatkozásra; a GMO elleni tiltakozások ábrázolása
Fejlődés vagy hanyatlás retorikája	Egyes esetekben: a hanyatlás retorikája (hangsúly a negatív társadalmi változásokon)
Kihez kapcsolható a technológiai fejlesztés és mi áll a háttérben	A GMO-t előállító multinacionális vállalatokon van a hangsúly, amelyeket a profitszerzés motivál

3. táblázat
A PRO-GMO hírközlési keret fő jellegzetességei (összegzés Vicsek 2012 alapján)

	PRO-GMO Tudományos haladás és előnyök-keret
Státus	Kisebbségi keret
A probléma meghatározása	A tudományos fejlődés útjában akadályok állnak: a génmódosított növények termesztése és felhasználása számára szélesebb teret kellene adni
A probléma forrása	(Magyar) politikusok, döntéshozók
Morális értékelés	A politikusok azért ellenzik a génmódosított növények használatát, mert nem értenek hozzá, ideológiailag elfogultak, és csak a népszerűség elnyerése vezérli őket
Kockázatok és előnyök	A génmódosításnak számos előnye van (környezetbarát technológiai eljárás; nagyobb profitot realizál; ellenállóbb a betegségekkel szemben; toleránsabb a só- és vízhiányra, a kártevőkre; hozzájárul egyes betegségek gyógyításához, az éhínség leküzdéséhez vagy az üzemanyag előállításához; növeli egy ország mezőgazdasági versenyképességét stb.)
A technológia kedvezményezettjei	Éhezők, fogyasztók, betegek, gazdák
A genetikai módosítás koncepciója	Leginkább a szűkebb koncepció érvényesül, a génmódosítást új módszernek tekinti. Egyes esetekben szélesebb értelmezés: a génmódosítás tágabb fogalom, évszázadok óta alkalmazott mezőgazdasági eljárás, amelyet nem génmódosításként ismernek a társadalmi diskurzusban (hanem nemesítésként)
Címkék	Leginkább: genetikailag módosított/génmódosított, génkezelt, GM, GMO. Ritkábban: „géntechnológiával nemesített”. A PRO-GM-keretet alkalmazó írások többször említik, hogy a jelenleg széles körben használt címkék negatív konnotációjúak
Képek	Átlagosan kinéző termények (gyakran kukorica), utalás az emberi beavatkozásra, például kémcső formájában; tudós szereplők
Fejlődés vagy hanyatlás retorikája	A tudományos fejlődés retorikája (a tudományos haladásnak tulajdonított pozitív érték)
Kihez kapcsolható a technológiai fejlesztés és mi áll a háttérben	A kutatókon van a hangsúly, a világ jobbítását célzó tudományos-technológiai fejlesztésen

Mindkét hírközlési keretben a GMO dominánsan élelmiszeripari kérdésként jelent meg, de a PRO-GMO-keretben kismértékben megjelentek a további felhasználási lehetőségek is (például üzemanyag vagy orvosság).

4.2. A laikusok értelmezései

A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevők nagy része negatívan ítélte meg a génmódosított növényeket, míg egyes orvosi biotechnológiákhoz – például az őssejt-kutatáshoz és az asszisztált reprodukcióhoz – pozitívan viszonyultak. Ez összhangban van azzal, amit kvantitatív kutatások találtak, miszerint a „piros” (orvosi) biotechnológiák megítélése sok országban és Magyarországon is pozitívabb (Szalma 2014), mint a „zöld” (agrár) biotechnológiák megítélése (Gaskell et al. 2006, 2010).⁴

A következőkben a génmódosításnak a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekben feltárt laikus értelmezéseit mutatjuk be, a hírközlési keretek kvalitatív elemzésében is használt dimenziók mentén.

⁴ Eddig viszonylag kevés olyan kvalitatív kutatás zajlott Magyarországon, amely kifejezetten szociológiai megközelítésből vizsgálta volna az orvosi vagy az agrár biotechnológiák laikus értelmezéseit; kivételt jelentenek többek között az asszisztált reprodukció kapcsán Bauer Zsófia online fórumelemzései (2013, 2014a, 2014b). Matolay Réka 2006-ban és 2010-ben vizsgált egy kisebb fókuszcsoporthoz tartozó mintán (2 fókuszcsoporthoz/év) a GM-technológia kapcsán fogyasztói értékeléseket, és ő szintén az agrár biotechnológia negatív megítélésével találkozott a fogyasztók körében.

4.2.1. A probléma meghatározása

Sok résztvevő az íztelen, gyanús, mesterséges, „idegen” tömegtermékek trendjeként definiálta a problémát, amely felváltja a hagyományosabb, jóízű, egészségesebb, helyi piacról származó magyar termékeket. Ezeket a témákat a résztvevők gyakran egybemosták a génmódosítás kérdéskörével (sokan úgy vélték, hogy bizonyosan vagy feltehetően vannak génmódosított élelmiszerek a magyar üzletek polcain). Ugyancsak visszatérő vélemény volt, hogy a génmódosított élelmiszerek veszélyesek, és kedvezőtlen tulajdonságokkal rendelkeznek.

A résztvevők a gazdag és a kevésbé tehető rétegek lehetőségei közötti különbségek bizonyos vonatkozásait is problémaként vetették fel: a szegény emberek rákényszerülhetnek, hogy genetikailag módosított élelmiszert vegyenek, mert a gazdagokkal szemben nem engedhetik meg, hogy a drágább és egészségesebb élelmiszereket vásárolják.

Mindössze néhány ember vélte úgy, hogy egy hasznos lehetőségeket rejtő technológia kudarcának problémájával állunk szemben. Nem mindenki tekintette a GMO-kérdést problematikusnak.

4.2.2. A probléma forrása és morális értékelés

A nyilatkozók sok esetben az élelmiszerek „idegenségét” tartották a probléma forrásának. Több esetben az Egyesült Államokhoz, a multinacionális vállalatokhoz, a hipermarketláncokhoz és a nemzetközi gyorsétteremláncokhoz kötötték a problémát. Ezeket a vállalatokat általában negatívan értékelték, mondván, csak a profitszerzés motiválja őket.

András: Aztán utána szépen behozták ezeket a multiláncokat, és ezzel együtt hozzák a mindent. Ami rossz. És ami nekik jól eladható, és viszik ki a magyaroknak a pénzét külföldre.
(6-os csoport)

4.2.3. Kockázatok és előnyök

A génmódosításhoz kötődő kockázatok és negatív aspektusok a résztvevők témához kapcsolódó első asszociációiban is megjelentek, és hangsúlyosak maradtak a beszélgetések későbbi szakaszában is. A rizikók között az emberi egészségre való kockázat volt a leghangsúlyosabb. Egyesek valószínűnek tartották vagy magabiztosan képviselték, hogy a génmódosított élelmiszerek az egészségre ártalmasak, mások bizonytalanok voltak, de a hatások tisztázatlanságát/a bizonytalanságot is negatívan értékelték.

Ágnes: Úristen, milyen hatása lehet ennek az emberi szervezetre! (3-as csoport)

Mária: Az első, ami beugrott, hogy kicsit ilyen félelem talán lehet így mondani, hogy belepiszkálnak a termékekbe, és ez talán annyira nem egészséges. (1-es csoport)

A beszélgetések központi témája volt, hogy a génmódosítás mesterséges beavatkozás a természetbe – amit problémaként értékelték a résztvevők:

Szandra: Nekem az a véleményem, hogy ez természetellenes. Nem normális dolog. (2-es csoport)

János: Minek kell beavatkozni a természet rendjébe? (2-es csoport)

Alex: Az élet rendjébe és a természetbe való kemény, kőkemény beavatkozás. (2-es csoport)

Az ilyen típusú ételek ízetlensége gyakori kritika volt a laikusok beszámolóiban:

Péter: Én ettem igazi magyar almát... és annak íze volt. Amit a boltból vettem az Intersparban, annak semmiféle íze nem volt, még az almához köze sem volt.

Moderátor: Gondolod, hogy az génmódosított volt?

Péter: Szerintem nem azt mondom, hogy biztos mindegyikre mondható, hogy ez igen, de ami nem a természet megadta rendje szerint terem, az biztos, hogy más ízű, ugyanígy a génmódosított is. *(7-es csoport)*

A beszélgetésekben egy sor egyéb kockázat/negatív aspektus is előkerült, azonban az előzőeknél kisebb hangsúllyal. Egyebek között: az embereknek nem lenne szabad Istent játszaniuk, a génmódosítás a zöldségek és a gyümölcsök uniformizálódásához vezetne, a kistermelőket hátrányos helyzetbe hozná, kevesebb lenne benne a vitamin, visszafordíthatatlan folyamat, amely lerombolná a hagyományos mezőgazdaságot, kiszorítaná a magyar termékeket a magyar piacról, olyan magokat termelne, amelyek nem lennének ültethetőek. Néhány csoportban az állatokra gyakorolt negatív hatás is szóba került, de minden esetben az emberekre gyakorolt hatás kapcsán (például az, hogy az állatkísérletekben kimutatták a GMO-k negatív hatásait, ezért valószínű, hogy az emberekre is ártalmasak). Az állatokra gyakorolt hatást önmagában a válaszadók nem érzékelték problémaként.

A génmódosított növények lehetséges előnyei a résztvevők első asszociációi során kevésbé merültek fel. Az előnyök egy későbbi szakaszban kerültek elő, amikor a moderátor kifejezetten rákérdezett. A GMO előnyei között a legjellemzőbben a nagyobb terméshozam, a növények nagy mérete és jó megjelenése/kinézete szerepelt. A beszélgetés tagjai az előnyöket sorolva néhány alkalommal említették, hogy a GMO ára olcsóbb, gyorsabban beérik, a termés jobban ellenáll a kedvezőtlen körülményeknek, a kártevőknek és a betegségeknek, valamint a nagyobb tápérték, a hosszan tartó frissesség és a permetezés kiküszöbölhetősége is szerepelt az előnyök között.

Evelin: Nekem csak inkább az, hogy nagyobb, szebb, könnyebben vagy tovább fogyasztható, könnyebben szállítható és tovább megmarad élvezeti értéknek, mint amiket hasznosítani lehet. *(2-es csoport)*

Az előnyök említésével egy időben gyakran kerültek elő a GMO kockázatai, negatív aspektusai, elutasítása is:

Anna: És amikor gyönyörű szép nagy tökéletes valami. Tehát egy zöldség vagy gyümölcs, úgy szinte az ember el se hiszi, hogy ilyen szép lehet, na az is gyanús. *(3-as csoport)*

Az alacsony árat a résztvevők jellemzően a kényszerrel kapcsolták össze: a kevésbé tehetős emberek csak ezeket az élelmiszereket engedhetik meg maguknak, mert ez az olcsó.

4.2.4. A technológia kedvezményezettjei

A beszélgetés résztvevői a technológia kedvezményezettjeként leginkább a termelőket és a technológiát kifejlesztőket azonosították. Időnként nyíltan kifejezték, hogy a technológiának a hétköznapi emberek nem látják hasznát:

Laura: Hát, akik termelik, azoknak van az előny belőle, mert anyagi hasznot hoz nekik. *(6-os csoport)*

Néhány csoportban megemlítették azt is, hogy megoldás lehet esetleg a technológia az éhezők számára, de a konklúzió gyakran az volt, hogy még az éhezők számára is egészségtelenek a génmódosított élelmiszerek:

István: És egyszerűen meg kell oldani ezt a problémát. De nem mindegy, hogy én most megetetem Afrikát, és attól Afrika elpusztul. (3-as csoport)

4.2.5. A genetikai módosítás koncepciója

A génmódosítást a résztvevők leginkább szűkebb értelemben használták, mint napjaink új, ellentmondásos technológiáját:

Fülöp: Szerintem ez, konkrétan ez a génmódosítás ez annyira nem régről kezdődött. Ezek a nem tudom, különböző burgonyatípusokat, fajtákat felsorolni, de ezeket máshogy is ki lehetett fejleszteni. Például keresztezték őket, vannak erre biológiában bizonyos szabályok meg kísérletek, hogy mit mivel lehet keresztezni, és akkor mi lesz belőle, ezeket így is ki lehetett fejleszteni, hogy nagy legyen meg satöbbi, termelékenyebb. Ezek a génmódosítások szerintem ezek újabb keletűek... Más a nemesítés és más a génmódosítás. (8-as csoport)

A válaszadók egyes esetekben ugyanakkor egy tágabb, ANTI-GMO-keretetet használtak, amelyben a génmódosított élelmiszer szélesebb értelemben az ételek negatív jelzővel felruházott kategóriáját jelentette, vagy ahhoz kapcsolódott (megváltoztatott, egészségtelen összetevőket tartalmazó, nagy méretű és jó megjelenésű, de íztelen, mesterséges, „idegen”, tömeggyártott és multinacionális hipermarketláncokban tömegesen forgalmazott termékeket). Bizonyos esetekben a résztvevők a génmódosított élelmiszereket egy az egyben azonosították ezekkel a kategóriákkal (minden élelmiszer, amely ezekkel a tulajdonságokkal rendelkezik, génmódosított).

Néhány résztvevő szélesebb, PRO-GMO-keretben értelmezte a kérdéskört, és a génmódosított élelmiszereket egy növénytermesztési eljárással, a hibridizációval kapcsolta össze. Ezt az értelmezést azonban több más résztvevő megtámadta.

4.2.6. Címkék

A résztvevők leginkább a „génmódosított”, „génmanipulált”, „génkezelt” jelzőket használták. Egyéb kifejezések ritkán merültek fel. A fókuszcsoportokban senki sem használta a „géntechnológiával nemesített” kifejezést vagy a „gén nemesítést”. A moderátor a „génmódosított” szót használta, amely némileg befolyásolhatta a résztvevők szóhasználatát.

4.2.7. Képek

Amikor a fókuszcsoportos beszélgetés tagjait a témával kapcsolatos vizuális asszociációikról kérdeztük, leginkább a kukorica vagy más zöldségek merültek fel, jellemzően nagy, szép zöldségek, néhányszor szélsőségesen nagy zöldségek (például „dinnye méretű paradicsom”) – újsághírekre való hivatkozással.

4.2.8. A fejlődés vagy a hanyatlás retorikája

A résztvevők a múltat gyakran idealizálták, olyan időszakként látták, amikor még az ízletes, hagyományos mezőgazdasági termékek és élelmiszereké volt a főszerep. Az élelmiszerek minőségi romlásának tendenciája is előkerült:

Lajos: Felmerül az emberben, hogy minél inkább ilyen műételek felé megyünk. Ugyebár 40 évvel ezelőtt még házilag megették az emberek, semmi bajuk nem volt, most meg tényleg azt se tudjuk, hogy mit eszünk. *(3-as csoport)*

A minőségi romlás tendenciája gyakran egy szélesebb, a társadalmi hanyatlásról és a negatív társadalmi változásokról szóló diskurzusba illeszkedett.

A beszélgetések tagjai közül csupán néhányan használták a technológiai haladás retorikáját:

Alma: Mindenképpen kezelhetjük innovációnak, nem? Az, hogy elzárkózunk valamitől, ami fejlesztés, az elég szűklátókörűségre utalna. *(1-es csoport)*

A résztvevők a génmódosítás technológiájának létrejöttét és fejlődését leginkább gazdasági okokkal magyarázták, a profitszerzéssel kapcsolták össze és negatívan értékelték:

Péter: Erőteljesen anyagi érdekek mennek ezek mögött, és csak ezért csinálják, semmi másért. *(7-es csoport)*

Ferenc: Mindenki csak a hatalom a hatalom, a pénz a pénz. És akkor ezért vannak ezek a génmódosítások is, hogy minél többet tudjanak kizsugorozni azokból az emberekből. Minél többet tudjunk eladni abból a rosszból, és nem érdekes lehet, hogy tíz év múlva vagy öt év múlva mindenki elpusztul vagy éppenséggel most is vannak betegek, amik kimondottan ilyen dolgoktól vannak. *(4-es csoport)*

4.2.9. Kihez kapcsolható a technológiai fejlesztés, és mi áll a háttérében?

Ha szó volt arról, hogy kihez köthető a technológiai fejlesztés, akkor a külföld szerepét hangsúlyozták a résztvevők, vagy általánosságban, vagy konkrét külföldi entitásokat megnevezve (Egyesült Államok, amerikai vállalatok). Voltak, akik a nagyvállalatokhoz kapcsolták:

Fülöp: Génmanipulált dolgok meg Amerika és ilyen jó kis lóvadás csoportoktól jön ez a dolog. *(8-as csoport)*

A beszélgetések tagjai néhány esetben a tudósok számlájára írták a fejlesztést – időnként annak reményével együtt, hogy a tudományos háttér biztosítja, ne legyen az egészségre ártalmas:

Mária: Én meg azt hiszem, hogy nem lennék ellene, mert [...] valószínű nem hülyegyerekek kísérletezgetnek velem, hanem mondjuk professzorok meg mindenféle olyan ember, aki legalábbis remélem, hogy értenek hozzá, és akkor még mindig ott van a lehetőség, hogy lehet, hogy ezzel valakinek jót teszünk, hogy ez engedélyezve van. *(1-es csoport)*

A résztvevők a beszélgetések során a génmódosítás kérdéskörét szinte kizárólag az élelmiszerekkel kapcsolták össze, más felhasználási módját alig említették (elenyésző esetben a következő területek kerültek szóba: üzemenyag-felhasználás, gyógyszerkészítés, állati takarmány, katonai célok).

4.3. A hírközlési keretek és a laikus értelmezések összefüggései

Az egyik fontos cél annak vizsgálata volt, hogy a médiatartalmak és a hírközlési keretek miként működtek erőforrásként.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések résztvevői gyakran nevezték meg a médiát legfőbb (és sok esetben egyetlen) információforrásként a génműveléssel kapcsolatban. A kérdezők azt mondták, hétköznapi beszélgetéseik során nem került szóba a génművelés témája, noha néhányan megemlékeztek, hogy általánosságban beszélgetnek néha az élelmiszerek „gyanús” vonatkozásairól, az élelmiszerbotrányokról és az ételek ízének romlásáról. Szinte egyáltalán nem említették, hogy az üzletekben bármilyen információt találnának a génművelésről, beleértve a címkézést is.

Ugyan a beszélgetések résztvevői a médiát tekintették az elsődleges információforrásnak, ha egy téma csak kis mértékben van jelen a médiában (mint a génművelés Magyarországon), akkor az azzal kapcsolatos médiatartalmak nehezebben mobilizálhatóak, mint a hangsúlyosabb témák esetében (Gamson & Modigliani 1989). A médiareprezentációk egyenlőtlen megoszlása miatt bizonyos médiumok fogyasztói még kevesebb információt kaptak a témáról. A génművelés témaköre a magyar sajtóban szinte kizárólag kemény hírként jelentkezett, amely jellemzően csak a közönség egy szűkebb szegmensének érdeklődésére tarthat számot (Henderson & Kitzinger 1999, Vicsek 2011, Vicsek & Gergely 2011).

A téma iránti érdeklődés hiánya szintén korlátozóan hathatott arra vonatkozóan, hogy mennyire tudtak a laikusok diskurzusaikban építeni a médiatartalomra. Sokan arról számoltak be, hogy ha találkoztak is génművelést tárgyaló cikkekkel a nyomtatott sajtóban vagy az interneten, nem olvasták el azokat. Néhányan még csatornát is váltottak a televízióhoz, ha a hírekben ez a téma került szóba. Mások hozzátették, hogy ha egyéb hírek között szerepelt és nem túl hosszasan, akkor talán végignézték:

Zsuzsa: Az az igazság hogy lehet, hogy nem figyelünk oda sem, mert nem érdekel bennünket [...] mert én is átkapcsoltam egy másik csatornára, mert nem hallgatom tovább. (8-as csoport)

A legtöbb résztvevő egyáltalán nem tudott megnevezni a génművelés kérdésével kapcsolatos konkrét hírt, amikor arra a moderátor rákérdezett. A résztvevők számára a média adott ugyan általános benyomásokat a témával kapcsolatban, de sokak számára nehéz feladat volt konkrét információkat előhívni a hírekből. Sokan úgy vélték, hogy a génművelés médiareprezentációja csekély volt és negatív, miközben konkrét hírt a moderátor kérésére nem tudtak említeni ezzel kapcsolatban. Ugyanakkor később, amikor általánosságban a génművelés témáját vitatták meg, többen hívtak elő olyan információkat, amelyek a hírekből származtak.

A bemutatott körülmények alapján nem meglepő, hogy a média nem jelentett a résztvevők számára olyan mértékben erőforrást, hogy sokat tudjanak a génművelés magyarországi helyzetéről (például a jogi szabályozásról, a politikai pártok álláspontjáról a MON810 kukoricával kapcsolatos vitákban stb.).

A résztvevők hiányos információi ellenére a génműveléssel kapcsolatos hírközlési keretek és a laikus-diskurzusok összehasonlítása során az figyelhető meg, hogy a csoportok témakonstrukcióiban a domináns ANTI-GMO-keret (veszélyforrás) alapvető elemei köszöntek vissza mint a legfontosabb témák. A médiatartalmak és a laikus diskurzus egyaránt élelmiszertémaként kezelte a GMO kérdéskörét. Bár az első kérdés és a további kérdések is „genetikailag módosított növényekre” irányultak, minden csoport egyből az élelmiszerekre asszociált, és végig az élelmiszerekhez kapcsolta a génművelés témáját. Ez annak ellenére volt jellemző, hogy a „növény” szó elsődleges jelentése nem kapcsolódik a magyar nyelvben az élelmiszerekhez – ez pedig arra utal, hogy ha a médiában nem hallottak volna a kérdéssről, akkor a növényekhez más jelentéstartalmakat társítottak volna.

A domináns hírközlési keret és a laikus értelmezések közötti további hasonlóság volt a kockázatközpontúság; a génmódosított növények negatív értékelése, az emberi egészségre való ártalmasság mint fontos kockázat; a probléma forrásának olyan idegen entitásokhoz/multinacionális vállalatokhoz való kapcsolása, amelyeket a profitszerzés motivál – ezeket látták a folyamat előmozdítóinak és haszonélvezőinek. A témát a médiához hasonlóan elsősorban nem a tudományos haladás retorikájával, hanem a hanyatlás retorikájával kapcsolták össze a résztvevők; a kukorica képe a többségüknél megjelent vizuális üzenetként. Az ANTI-GMO-hírközlési keret címkéit visszatérően használták a csoportos beszélgetésekben.

A biotechnológiák domináns hírközlési kerete és laikus értelmezései közötti hasonlóság további dimenzióját jelenthetik azok a tartalmak, amelyek mind a kettőből hiányoznak: a hírközlésben jelenlévő hiányok tükröződhetnek a közönség tagjainak diskurzusaiban.

A fókuszcsoportos beszélgetések idején európai uniós vita zajlott a BASF Amflora burgonya ipari felhasználásának engedélyezéséről. A domináns médiaábrázolás figyelmen kívül hagyta az ipari felhasználást mint szempontot, amely hiányzott a fókuszcsoportos beszélgetésekből is.

Különbségek is megfigyelhetők voltak a domináns hírközlési keret és a laikus értelmezések között. Az ANTI-GMO-keret elemeiről gyakran sokkal homályosabb képük volt a résztvevőknek, mint ami a médiában megjelent. A domináns hírközlési keret egyes elemei egyáltalán nem merültek fel a csoportos beszélgetésekben, azokat is beleértve, amelyek visszatérő elemei voltak az újságcikkeknek. Ilyenek voltak például a környezeti kockázatok vagy Magyarország GMO-ellenes gazdasági érdekei, vagy az, hogy az a molyfajta, amelyre a MON810 kukorica rezisztens, nem fordul elő Magyarországon, vagy az, hogy az Európai Bizottság a probléma forrása stb. Bizonyos témák homályos megjelenése vagy teljes hiánya annak is betudható, hogy a résztvevők hiányos tudással rendelkeztek a magyarországi helyzetről. Egyes témák – mint a környezeti vagy a poszt-materiális kérdések – kevésbé ragadták meg a magyar közönség figyelmét, mint más kérdések (Karácsony 2001, Inglehart & Welzel 2005).

Voltak olyan csoportok, amelyekben a multinacionális szuper- és hipermarketláncokat (mint a Tesco) és a gyorsétterem-láncokat (mint a McDonald's) tették felelőssé a problémáért, és úgy tartották, hogy ezek az üzletek árulnak génmódosított élelmiszereket – szemben a sajtóval, amelyben a GMO-t előállító vállalatok merültek fel a GMO kapcsán, leginkább a Monsanto. A csoportos beszélgetések során a Monsantot csak egyszer említették. Még ha a legtöbb kérdezett laikus nem is volt tisztában a konkrét részletekkel, a médiához hasonlóan a GMO-t idegen entitásokhoz kötötte, elsősorban a multinacionális vállalatokhoz.

A csoportos beszélgetések során a téma olyan aspektusai is megjelentek, amelyek marginálisak voltak, vagy teljesen hiányoztak a sajtó domináns hírközlési keretéből. Ezeket gyakran más beszélgetési erőforrások segítségével hozták be a résztvevők (Gamson 1992): személyes tapasztalatokra utaltak referenciaként, kulturális témákat említettek (Parales-Quenza 2004) és analógiai sémákat alkalmaztak (Hornig Priest 1994).

A résztvevők gyakran hivatkoztak saját boltbeli tapasztalataikra, amelyek szerint a GMO-zöltségek és -gyümölcsök különböztek a háztáji zöltségektől és gyümölcsöktől. Saját tapasztalatokon alapuló megfigyeléseik gyakran összekapcsolódtak az élelmiszerek minőségromlásának retorikájával. A természetes/természetellenes kulturális téma is gyakran előkerült a csoportokban: a technológiát természetellenesnek tartották, amely kiszámíthatatlan módon avatkozik bele az eredendően jó és értékes természetbe – ezzel indokolták az elutasítást. A társadalmi egyenlőtlenség, a gazdagok és a szegények közötti különbségek a beszélgetések további témáit jelentették.

A résztvevők gyakran alkalmaztak analógiai érvelést – a leginkább a GMO-ellenes érvek kapcsán. Párhuzamként olyan esetektől számoltak be, amelyek során korábban egészségesnek tartott élelmiszerekről vagy más dolgokról derült ki, hogy egészségtelenek, ezzel támogatva azt az érvelést, hogy a jövőben kiderülhetnek a GMO-élelmiszerek olyan káros hatásai, amelyekkel ma még nem vagyunk tisztában. Az analógiai érvelés segítségével próbálták alátámasztani azt is, hogy bizonyos gazdasági érdekek miként befolyásolhatják a termékekkel kapcsolatos tájékoztatást. A témák között előkerült, hogy a tejipar gazdasági érdekei akadályozták a tej negatív hatásainak nyilvánosságra kerülését.

A kisebbségi, PRO-GMO-keret (haladás és előnyök) egyes elemei is szóba kerültek a csoportos beszélgetésekben, bár marginálisan. A génmódosítást támogató érveket ugyanaz a néhány résztvevő jelenítette meg. E keret számos eleme azonban teljesen hiányzott a csoportos beszélgetésekből.

5. Következtetések

Számos korábbi külföldi tanulmány talált bizonyos szintű empirikus együttjárást a médiatartalom/médiahasználat és a különböző biotechnológiák megítélése között. E kutatás újdonságai közé tartozott, hogy a korábbi külföldi vizsgálatokhoz képest eltérő peremfeltételek között vizsgálta a médiahatást. A kutatás eredményei arra utalnak, hogy még olyan társadalmi feltételek között, amikor a médiában nincs hangsúlyosan napirenden egy kérdés, és hiányosak a laikusok ismeretei, a *framinghatások* bizonyos mértékig jelentkezhetnek. A domináns hírközlési keret több főbb eleme tipikusan jelentkezett a laikus diskurzusokban.

Még azok esetében is, akiknek minimális tudásuk volt a GM-témáról, és csak kismértékben emlékeztek konkrét médiahírekre, a média szerepet játszott abban, ahogyan a GM-ügyet értelmezték, azáltal, hogy orientációs pontot nyújtott számukra, amikor a génmódosított növényeket mint élelmiszerügyet prezentálta, és azzal az általános benyomással látta el őket, hogy ez egy olyan technológia, amely negatív dolgokhoz kapcsolódik. Bár a GMO-t pártoló szakemberek valamilyen szinten próbálták megjeleníteni, hogy a GMO-kérdés nem csak élelmiszerhez kapcsolódik, hanem a gyógyításhoz (mivel például speciális tápszereket lehet létrehozni a segítségével) és az ipari felhasználáshoz is, a GMO-k ilyen jellegű felhasználásával foglalkozó hírek alig jelentek meg a médiában. A vizsgált kutatási alanyok pedig a médiához hasonlóan az élelmiszerekkel kapcsolták össze a kérdéskört.

Az, hogy az összejtudatást/-kezeléseket a gyógyítással kapcsolta össze a média, és ezzel kapcsolták össze a vizsgált kutatási alanyok is, míg a GMO-kat az élelmiszerekkel, kihathatott ezeknek a technológiáknak az eltérő megítélésére. Befolyásolhatta, hogy miként mozgósítottak az emberek analógiai sémákat, tapasztalatokat, miként értékelték a bizonytalanságokat és a kockázatokat. Az összejtudatás és -kezelés esetében a résztvevők zömmel úgy vélték, hogy érdemes vállalni a kockázatokat, mivel a technológiát a gyógyítással és a tudományos fejlődéssel asszociálták, és sok esetben az összejtudatást gondolták az egyetlen lehetséges módnak egyes súlyos betegségek gyógyítására. Ezzel szemben a GMO-k esetében elutasították a kockázatokat: úgy vélték, hogy nem érdemes vállalni azokat, és nem tartották szükségszerű fejlődésnek az élelmiszerek előállításának területén.

A média különböző témák esetében eltérő mértékben és módokon funkcionálhat a diskurzus erőforrásaként (Gamson 1992). Ha összevetjük, hogyan működött a médiatartalom erőforrásként a két biotechnológia esetében, különbségek is megfigyelhetők. Az összejtudatás esetében a résztvevők meg tudtak nevezni konkrét hírtípusokat, amelyek jelen voltak a médiában. Le tudták írni ezek főbb jellemzőit (és ezek lefedték a médiaelemzésünk által talált főbb típusokat), sőt egyes esetekben konkrét híreket is meg tudtak nevezni (még ha a részleteiket már gyakran nem is tudták felidézni). A génmódosított növények esetében sokan még jellemző hírtípust sem tudtak mondani, és konkrét hírt sem tudtak könnyen felidézni. Az összejtudatás esetében a hírek nagyobb mértékű felidézését az is okozhatta, hogy a téma a GMO-k-hoz képest valamelyest jobban jelen volt a médiában az elemzett időszakban, továbbá magyarázhatta a két téma eltérő jellegű mediareprezentációja is. A kutatás médiaelemzése kimutatta, hogy az összejtudatással kapcsolatos cikkek gyakran egy témára fókuszáltak, míg a GMO-k kapcsán sokszor nehéz volt fő témát megállapítani, mert a cikkek gyakran több témát tárgyaltak. Az események, amelyek kiváltották a GMO-s cikk megírását, gyakran nem voltak túl izgalmasak (állásfoglalások kiadása, az EB döntései), és gyakran kisebb teret is kaptak a cikkeken belül, mint a GMO-khoz kapcsolódó egyéb témák. A GMO-k esetében ráadásul nem volt olyan hírtípus, amelyik megragadta volna a kutatási alanyok jelentős részének a figyelmét, szemben az összejtudatás témakörében, amelyben a betegek drámáiról szóló puha hírek többeket foglalkoztattak.

A domináns média hírközlési kerete és a fókuszcsoporthoz tartozó laikus értelmezések közötti hasonlóság mértéke eltér a GMO- és az összejtudatás témakör esetében: az összejtudatás megvitatása során jelentősebb hasonlóságok voltak a téma megvitatása és a mediakép között (Vicsek 2011).

Bár mindkét biotechnológia tárgyalásánál a domináns média hírközlési kereteinek több fontos eleme is jelentkezett a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során, a kutatás bizonyos eredményei konzisztensek azokkal az elméleti elképzelésekkel is, amelyek szerint a közönség előzetesen meglévő sémái is „aktívan és önállóan” befolyásolhatják a hírbeszámolókat értelmezését (Hornig Priest 1994: 177). A közönség tagjai mindkét biotechnológia esetében képesek voltak a média mellett egyéb beszélgetési erőforrásokra (például analógiai sémákra) támaszkodva a médiától eltérő szempontokat is felvetni a beszélgetések során. Két fontos érv is árnyalja ezt az eredményt az alternatív beszélgetési erőforrások szerepéről: egyrészt hiába vetettek fel a résztvevők eltérő szempontokat, a legfőbb következtetések megegyeztek a

médiában domináns keret következtetéseivel. Másrészt korlátozott lehet azoknak a szempontoknak a köre, amelyekre egy laikus a média segítségével következtetni tud.

A génmódosított növények témakörének esetében – az összejtutatóhoz hasonlóan – azt találtuk, hogy néhány fontos aspektus, amelyik hiányzott a médiából vagy csak marginálisan jelentkezett, hiányzott a lakossági diskurzusokból is. Láthatjuk tehát, hogy mindkét biotechnológiai kérdéskör vizsgálata azt illusztrálja: a médiakép hiányosságai miatt sérülhet a laikusok informáltsága, „tudományos állampolgársága” (Király 2007).

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönettel tartozik Jenny Kitzingernek, Susanna Priestnek, Cynthia Colemannak, Les Levidownak, Kean Birchnek és Kasza Gyulának a kutatással kapcsolatos konstruktív javaslaikért. A cikkben bemutatott kutatás az OTKA támogatásával valósulhatott meg, valamint a szerző munkáját a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János ösztöndíja is támogatta.

Irodalom

- Bánáti Diána & Lakner Zoltán (2006): Knowledge and acceptance of genetically modified foodstuffs in Hungary. *Journal of Food and Nutrition Research*, vol. 45, no. 2, pp. 62–68.
- Bauer, Martin. W. (2005): Public perceptions and mass media in the biotechnology controversy. *International Journal of Public Opinion Research*, vol. 17, no. 1, pp. 5–22.
- Bauer, Zsófia (2013): Bound together by Fate and Faith. A Qualitative Analysis of Online Discussions on Assisted Reproduction in Hungary. In: Szekeres, Valéria (szerk.): *Proceedings of FIKUSZ '13 Symposium for Young Researchers*. Budapest: Keleti Károly Faculty of Business and Management, Óbuda University.
- Bauer, Zsófia (2014a): Systematic inequalities in medically assisted reproduction in Hungary – the patients' perspective. *STS Conference, Critical Issues in Science and Technology Studies*, Graz, 2014. május 5–6.
- Bauer Zsófia (2014b): Meddőség és asszisztált reprodukció megélése az interneten – Online diskurzusok elemzése a „social listening” a kvalitatív adatelemzés módszertanának használatával. *Kézirat*. Budapest.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk society: towards a new modernity*. London: Newbury Park, California: Sage Publications.
- Bucchi, Massimiano (2008): Of deficits, deviations and dialogues – Theories of public communication of science. In Massimiano Bucchi & Brian Trench (eds.): *Handbook of public communication of science and technology*. New York, NY: Routledge.
- Cook, Guy & Peter T. Robbins & Elisa Pieri (2006): “Words of mass destruction”: British newspaper coverage of the genetically modified food debate, expert and non-expert reactions. *Public Understanding of Science*, vol. 15, no. 1, pp. 5–29.
- Entman, Robert. M. (1993): Framing – toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, vol. 43, no. 4, pp. 51–58.
- Gamson, William A. (1992): *Talking politics*. Cambridge [England]; New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- Gamson, William A. & Andre Modigliani (1989): Media Discourse and Public-Opinion on Nuclear-Power – Constructionist Approach. *American Journal of Sociology*, vol. 95, no. 1, pp. 1–37.
- Gaskell, George & Agnes Allansdottir & Nick Allum & Cristina Corchero & Claude Fischler & Jürgen Hampel (2006): *Europeans and biotechnology in 2005: Patterns and trends. Final Report on Eurobarometer 64.3*. http://ec.europa.eu/research/biosociety/pdf/eb_64_3_final_report_second_edition_july_06.pdf (letöltés: 2010. II. 24.).
- Gaskell, George & Sally Stares & Agnes Allansdottir & Nick Allum & Paula Castro & Yilmaz Esmer (2010): *Europeans and biotechnology in 2010. Winds of change?* http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_341_winds_en.pdf (letöltés: 2012. V. 25.).

- Gerbner, George & Nancy Signorielli (1986): Living with television: The dynamics of the cultivation process. In Jennings Bryant & Dolf Zillmann (eds.): *Perspectives on media effects*, Hillsdale, N.J.: L. Erlbaum Associates.
- Hardt, Hanno (1992): *Critical communication studies: Essays on communication, history and theory in America*. London: Routledge.
- Henderson, Lesley & Jenny Kitzinger (1999): The human drama of genetics: 'hard' and 'soft' media representations of inherited breast cancer. *Sociology of Health & Illness*, vol. 21, no. 5, pp. 560–578.
- Hornig Priest, Susan (1994): Structuring public debate on biotechnology. *Science Communication*, vol. 16, no. 2, pp. 166–179.
- Inglehart, Ronald & Christian Welzel (2005): *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Irwin, Alan & Brian Wynne, eds. (2004): *Misunderstanding science? The public reconstruction of science and technology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Jayne, Michael R. (2000): *The Cutting Edge 2000. An analysis and comparison of public perceptions of the risks of certain land based activities, to aid sustainable development*. http://www.rics.org/site/download_feed.aspx?fileID=1856&fileExtension=PDF (letöltés: 2009.V. 8.).
- Karácsony Gergő (2001): Értékek és választások. *Educatio*, 3. évf., 504–516. o.
- Kasza, Gyula & Zoltán Lakner (2012): Social Trenches in the GM Food Battlefield: Experiences of a Survey Series in Hungary. In Peter Robbins (ed.): *Exploring Central and Eastern Europe's Biotechnology Landscape*. New York: Springer.
- Király, Gábor (2007): Democratization of Science and Technology in Europe. Participation of Citizens in a Post-national community. *Unpublished Ph.D. Dissertation*, ELTE. Budapest: Hungary.
- Kitzinger, Jenny (2007): Framing and frame analysis. In Eoin Devereux (ed.): *Media studies: key issues and debates*. London: Sage.
- Lakner, Zoltán & Gyula Kasza (2005): Hungarian consumers and genetic engineering. *Soziale Technik*, vol. 2, pp. 6–8.
- Marks, Leonie A. & Nicholas Kalaitzandonakes & Lee Wilkins & Ludmila Zakharova (2007): Mass media framing of biotechnology news. *Public Understanding of Science*, vol. 16, pp. 183–203.
- Matolay Réka (2012): *Fogyasztói értékelések a génmódosított élelmiszerekről. Műhelytanulmányok. 150. sz. Műhelytanulmány*. HU ISSN 1786–3031. Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet.
- Parales-Quenza, Carlos J. (2004): Preferences need no inferences, once again: germinal elements in the public perceptions of genetically modified foods in Colombia. *Public Understanding of Science*, vol. 13, no. 2, pp. 131–153.
- Petts, Judith & Tom Horlick-Jones & Graham Murdock (2001): *Social amplification of risk: The media and the public. Contact Research Report*. Sudbury: HSE Books
- Scheufele, Dietram A. (1999): Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, vol. 49, no. 1, pp. 103–122.
- Schuck, Andreas R. T., & Claes H. de Vreese, (2006): Between Risk and Opportunity. *European Journal of Communication*, vol. 21, no. 1, pp. 5–32.
- Shaw, Alison (2002): "It just goes against the grain." Public understandings of genetically modified (GM): food in the UK. *Public Understanding of Science*, vol. 11, no. 3, pp. 273–291.
- Shineha, Ryuma, & Kazuto Kato (2009): Public engagement in Japanese policy-making: a history of the genetically modified organisms debate. *New Genetics and Society*, vol. 28, no. 2, pp. 139–152.
- Szalma Ivett (2014): A gyermekvállalás társadalmi normái és a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Magyarországon és Európában. *Replika*, 85–86 sz., 35–57. o.
- Vicsek, Lilla (2011): Costs and benefits of stem cell research and treatment: Media presentation and audience understanding in Hungary, *Science Communication*, vol. 33, no. 3, pp. 309–340.
- Vicsek Lilla (2012): Veszélyforrás vagy a tudományos haladás része? A génmódosított növények képe a magyar sajtóban, *Jel-Kép*, 4. sz., http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/vicsek_lilla.htm (letöltés: 2014. V. 21.).
- Vicsek Lilla & Bauer Zsófia (2012): Biotechnológiai kockázatok és előnyök a médiában és a közönség körében: összejtutató és összejtkezelések. *Médiakutató*, ősz, 131–143. o.
- Vicsek, Lilla & Júlia Gergely (2011): Media presentation and public understanding of stem cells and stem cell research in Hungary. *New Genetics & Society*, vol. 30, no. 1, pp. 1–26.

Vicsek Lilla Bolyai-ösztöndíjas kutató, egyetemi docens a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetében. Az utóbbi években főként az orvosi és az agrár biotechnológiák társadalmi aspektusairól végzett kutatásokat. Publikációi jelentek meg ebben a témakörben egyebek között a *New Genetics & Society*, a *Science Communication* és a *Science as Culture* című nemzetközi szakmai folyóiratokban. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „Biotechnológiai kockázatok és előnyök a médiában és a közönség körében: összejtutató és összejtkezelése” (Bauer Zsófiával, 2012. ősz). Email: lilla.vicsek@uni-corvinus.hu